

SZÁLLÁSI ÁRPÁD: A KOLERAJÁRVÁNY KEZDETE 1848-BAN¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti
Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével
Közreműködött: Kapronczay Károly**

Az 'Orvosi Tár' 1848-as évfolyamának január 30-án megjelent 5. számában Schoepf tanár összefoglalta a „kir. orvoskar” 1847. okt. 30-i, valamint a nov. 7-én és 28-án tartott üléseinek jegyzőkönyvét,² amelynek középpontjában a koleraügy rajzolódott ki. A baj nem jár egyedül alapon a fellélegző országot ugyanakkor sáskajárás, valamint krumplivész is fenyegette. Március 15-e még messze volt, ám attól függetlenül felvetődött: mi a teendő, ha az ázsiai eredetű epidémia „Magyarhonba is becsapna”? Az ülés fő kérdését az jelentette, küldjön-e ki a kar Oroszországba orvosszakértőt, vagy elégedjen meg a hivatalos pétervári tájékoztatással. A fakultás végül egy szavazat ellenében az előbbi mellett foglalt állást, arra viszont csak jóval később került sor. Nem a távolabbi Oroszthonba, hanem a közelebbi Moldovába.

Jelképes jelentőségű, hogy Bugát és Flór lapjának március 15-e után megjelent, mindössze 18 oldal terjedelmű száma gyakorlatilag a „keleti kolera” foglalkozik. Érdekes az elkülönítő kórismezés. Amíg néhány tekintély az „ázsiai hányászékely” a váltóláz egyik változatának tartotta, addig a cikk szerzője, aki feltevését az orvosegyletbe is előadta, praktikusabban vélekedett: „a cholera a kínál nem specificum”, tehát a két kórkép nem azonos eredetű. Kínál alatt a kinint kell értenünk. Az író az okot illetően rendkívül önkritikus, saját szavaival: „megvalljuk tudatlanságunkat a járvány dolgában”,³ ami nem jelenti a tétlenségre való kárhoztatást.

A folyóirat következő számában (március 26-i keltezésű) visszhangzanak először a forradalmi események, utána ismét Rechnitz doktor koleracikke folytatódik, ezúttal a gyógymódok sokféleségéről. Ez a sorozat legjobb része. Igen helyesen állapította meg, hogy a szokásos lobellenes módszerek: a hashajtás, hánytatás és vérlebotsátás ez esetben nemcsak nem használnak, hanem „az utolsó életszikrát is kiojtják”. Ugyanúgy veszélyes a mákony vagy ópiumcseppek adása, mert leállítja a bélműködést. Doktorunk szerint több embert vitt ez már a sírba, mint „a gorsikai férfiu háborúi összesen”.

Mégis, miket ajánlott? Belsőleg: kávét, kevés pezsgőt, kortyonként sok folyadékot, külsőleg: hideg vizes dörzsölést a perifériás keringés élénkítésére, ahogy a márványrajzolatú fagyos végtagot hóval szokás masszírozni.

¹ Forrás: Szállási Árpád: A kolerajárvány kezdete 1848-ban. = Orvosi Hetilap, 2000. pp. 83–85.

A szerző által felhasznált irodalom:

Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849. 1. köt. Bp., 1998.

Gortvay György: Az újkori orvosi művelődés és egészségügy története. 1. köt. Bp., 1953.

Klauzál Gábor: A földművelés-ipar és kereskedési Ministertől, Pest városa közönségének. = Orvosi Tár, 1848. I. 25. sz. pp. 14–15.

² Schoepf A.: A kir. orvoskar 1847-iki oct. 30-, nov. 7 s 28-án tartott ülései. = Orvosi Tár, 1848. I. 5. sz. pp. 72–80.

³ Rechnitz János: A keleti kolera. 1. r. = Orvosi Tár, 1848. I. 12. sz. p. 186.

Rechnitz írásban megjelent előadásainak befejező része⁴ a megelőzéssel foglalkozik. Tőle szokatlan színvonalon. Nem javasolta ugyanis a kordonok húzását, mert úgymond, az csak borzolja a kedélyeket, pánikot kelt, a betegség különben sem „ragályos természetű”. Mai gondolkodással nehéz megérteni, hogy járványról beszélve miért nem ismerték el és fel a ragályt! Bizonyos ellenvetések a hazai zárvonalak nem elég szigorú voltára hivatkoztak. Szerzőnk viszont visszaüt Pomeránia példájára, ahol a poroszok a rájuk jellemző példás pontossággal betartottak minden előírást, az Oroszország felőli terjedést mégsem sikerült megállítaniuk. Miként a brit kikötőkben sem az Indiából való behurcolást. Érvelése nem logikátlan, a másik két tanácsa elfogadható: az embereket fel kell világosítani a kezdeti tünetekről, hogy idejében jelentkezzenek, másrészt „Hygien hatalmának kell őrizni bennünket”, azaz célszerű étrenddel élni (már akinek telik) és mértékletes életmódot folytatni. Hahnemann homeopata hívei szintén megkapják a magukét.

Aztán 1848. április 2. és június 18. között az ‘Orvosi Tár’ lapjain nem esik több szó a koleráról. Hadd idézzük az április 2-i cikk főbb részleteit:

A keleti koleráról⁵

Minden igaz hazafi szomorúan tapasztalja, hogy Magyarországon az orvosi rendőrségnek még nyoma sem létezik, népfölvilágosításról szó sincs, némely egészségtelen tájékok javítása felől hatályosan nem is gondolkoznak, és ha a szükség létesíteni akar is némely szabályokat, azok mindenütt csak ellenállásra bukkannak, miután népünk nem szokta meg az orvosi, annál kevésbé az orvos-rendőrségi igazgatást. Ilyen körülmények között az orvos nagyobb járványokban nem működhet terjedelmesebben a tudomány és művészet áldásthozó eszközeivel, és számára nem marad egyéb hátra, mint egyes emberekre, amennyire lehetséges, hatni; és ez az oka, hogy Magyarországon annyian meghalnak járványokban, kik megmenthetők lettek volna. Valjon vannak oly orvos-rendőrségi szabályok, melyek által ezen betegség kitörése és tovább terjedésének gát vették? a kérdésben fekszik a felelet. – Valjon a betegség ragályos vagy gerjes természetű-e? az már bebizonyított; hogy éppen oly kevésbé ragályos természetű a cholera mint a váltóláz, hanem gerjbül származván és tartatván föl, ennél fogva minden olyas orvos-rendőrségi szabályok, melyek a cordonokat illetik, nemcsak szükségtelenek, hanem ártalmasok is. Ha hogy a kormány vagy egyes communitások rendszabályokhoz nyúlnak a cholera ellen, azoknak csupán arra kell nézniök, hogy az embereket megóvják a járványos kórmentő káros behatásától és a megbetegedéstől, e célra szükségesek 1.) hogy cordonok ne húzattassanak, ez által a kedélyek lecsillapodnak, és a félelem elűzetik, miután látják az emberek, hogy a betegség nem ragályos természetű; 2.) kisebb városokban és falukban a lelkészeknek és tanítóknak kellene a népet fölvilágosítani a koleráról, ennek első jelenségeiről, azon segédszerekről, melyek által a cholera még csírájában el lehet fojtani, miképpen kell magát az embernek tőle megóvni stb., ezen cél alkalmas népkönyvek által legjobban lehetne elérhető. 3.) A járvány alatt szükséges, hogy a dologtalan embereknek kereset-módot, a szegény népnek eledelt, és sok embereknél nem túltömött lakásokat rendeljünk, minden ember többé kevesbbé meg van hatva az uralgó járvány által, ez látható az idegrendszer sajátságos változásában, ennél fogva minden gerjesztő befolyásokat, melyek a betegség gyors kifejlődését maguk után vonják, el kell távolítani. Mint egyéb betegségeknel, úgy a choleraánál is két fő ok van – mely nélkül mindég fölűtheti fejét a betegség – eltávolítandó, t. i. a kór-ok és hajlam. (...)

*

A történelemből tudjuk, hogy április 29-én az első felelős magyar kormány 24. számú rendeletére a közegészségügy átkerült a Földmívelésipar- és Kereskedési Minister tárcájához,⁶ amelyet a

⁴ Rechnitz János: A keleti kolera. 3. r. = Orvosi Tár, 1848. I. 14. sz. p. 210.

⁵ Forrás: Orvosi Tár, 1848. ápr. 2. p. 209.

kitűnő Klauzál Gábor irányított. Aláírásával május 20-án a következő koleraügyi körlevél ment a megyékhez. Szövegét sem az illetékes szaklap, sem a Gortvay-féle monográfia nem közli, titkossági szignóval sem látták el, érdemes teljességében idézni:

„Az illető helyekről érkezett hivatalos közlemények szerint, az oláh fejedelemségben, jelesül Braila és Galaczban, legújabban a járványos cholera kiütvén, bárha ezen vész jellemére nézve az 1831-nál szelídebbnek tapasztaltatik, még is hogy azon esetre, ha irányát hazánkfelé folytattandó, honunk lakosait és orvosi egyéneit készületlenül meg ne lepje. Önnel ezennel meghagyom: hogy a hatósága körében lévő kórházakról, azok helyzetéről, s miképeni elrendezéséről, úgy szinte arról is, hány beteg számára lehetne ott mind helyre, mind pedig bútorokra nézve rögtön rendelkezni? ugy azon esetre, ha ott kórházak nem léteznek, mely épületek lehetnének ott czélszerűleg használandók, mi ruha neműek, bútorok s élelmiszerek és mi módon megszerzendők, valamint a beteg átszállítása mikép lenne legkönnyebben eszközölhető, s általában a fentiekben jelenleg létező hiányok miképen lennének kipótolandók? a tisztii főorvostól kellő felvilágosítást véve kimerítő s illetőleg rovatos jegyzékkel ellátott jelentést a lehető legnagyobb gyorsasággal, még azon esetre is, ha netalán a tárgyban jelentés az előtt már megtörtént volna, hozzám felküldeni siessen.

Továbbá tegyen ön jelentést az iránt is, ha valjon a hatóság körében leteznek e orvosi egyének olly számmal, hogy a cholera, vagy más járvány kitörése esetében a lakosoknak kellő orvosi segílyt nyújthatnának, vagy ellenkező esetre nem lenne e szükséges e helyről orvosi egyéneket bizonyos számban kiküldeni?

A gyógyszerek könnyebb kiszolgáltathatása végett pedig a cholera vagy más járvány uralkodása alkalmával úgy rendelkezék, hogy olly vidékek számára, hol gyógyszertárak nincsenek, a főorvos gyógyszereket nagyobb mennyiségben az illető gyógyszertárból felvehetvén, a járásbeli orvosok közt számadás és felelősség terhe alatt ossza ki.

– Végre

Szerezzen tudomást az iránt is, hogy a megye körében forognak-e elegendő számmal ajánlkozni egyének, kik a beteg ápolását magokra vállalandják, mire nézve az annak idején innen megküldendő ápolási utasítást a főorvossal közölje a végre: hogy a többi orvosokkal tudatván, ezek annak alkalmazására a fent érintett ápoló egyéneket betaníthassák.

Miután azonban teljesen bebizonyult az, hogy a cholera terjedésének egyik alkalmi oka az inség, nyomor, tisztátalanság, egészségtelen lakhelyek, valamint a mértéktelenségben is rejlenék, erre nézbe igyekezzék ön erélyesen oda munkálkodni, hogy a baj kijelölt főtényezői czélszerű intézkedések által mérsékeltesse – mind pedig ezeket akép intézze, hogy a nép rémülése és aggodalma idő előtt felne ébresszessék.

Budapesten, május 20-án 1848.

Klauzál Gábor⁷

Ez volt a 30. számú rendelet. Igaz, a megye elnökének küldték, aki azonnal továbbította a megyei főorvoshoz. A július 18-án kiadott 36. számú Gortvay is ismerteti, amely már arról is beszámol, hogy a Moldvába kiküldött Pólya József főorvos a helyszínen győződött meg a fenyegető veszélyről. Utólag felvetődik a kérdés, vajon szerencsés lépés volt-e ilyen kritikus helyzetben a közegészségügyet más hatáskörbe helyezni! Az ‘Orvosi Tár’-ban Klauzál Gábornak mindössze két, pár soros rendeletével találkozunk, mindkettő gyógyszertári utasítást tartalmaz,⁸ kolera-ügyben egyszer sem, holott a megyékhez több hasonló leirat érkezett. Vagyis a szakfolyóirat és a szakminisztérium között nem volt összehangolt a tájékoztatás. Az esztergomi megyei főorvos, Kamenszky István, valamint a megyei tisztii főorvos, Feichtinger Sándor egy

⁶ Rechnitz János: A keleti kolera. 1. r. = Orvosi Tár, 1848. I. 12. sz. p. 186.

⁷ Klauzál Gábor: A földmivélés-ipar és kereskedési Ministertől Esztergom megye elnökének. Kézirat. 1848. máj. 20.

⁸ Rendelet. = Pesti Hírlap, 1848. 5. sz. p. 4.

hétén belül a felszólításra válaszcímlevelt küldtek, amelynek másolata a Megyei Levéltárban maradt. A hosszú leírásból érdemes két rövidebb és jellemző részt idézni.

„Ha azonban a kormány a sinlődő emberiség ügyét felkarolván ápolatásukról egyszer mindenkorra állandósítható nagyobb szerű intézetnek felállítását által kívánna gondoskodni – van az esztergomi fő káptalan kezelésére bízva több millió tőke pénzből álló Csáky féle alapítvány minnek tudása Esztergom megyét az inség idején annyira elárasztja elgyengülő kéregető kóborlókkkal, miszerint ha vágyaik képzelt mértékben kinemelégtetnek, a lakosok nagy részének annyira alkalmatlanságára vannak, hogy kebelökből az egyébként keletkező könyörületességet is kimerítik, vagy ha mire az alapítvány által kiterjeszhető bővelkedve ellátatnak, korhelkodva dolgotalanul hónapokig kóborlanak, s midőn kiesmertetvén a felsegálléstül elutasítatnak, tolvajlásokra vetemednek, és kórház hiányában nem egyszer az utcáról félholtan hurczoltatnak el – hogy ezen bajon gyökeresen segíteni lehessen, legüdvösebb volna a főkáptalant a ministerium útján oda utasítani, miszerint azon csupán szegények felsegállésre szánt Csáky féle alapítványból minél hamarabb egy minden szükségekkel ellátott nagyszerű kórházat állítson, mellyre mind a mellett, hogy a tőke pénznek a kamatja is elegendő volna, emberibb úton lenne megfelelve a czélnak, és üdvásztóbb lenne az egész megyére.”⁹

A fentiekből kitűnik, az akkori „hajléktalanok” kéregető kóborlása, olykor lopása akkor sem volt szokatlan jelenség, másrészt a köznép türelme akkor is elfogyott. Megoldást „a szociális otthon jellegű” intézeti elhelyezés jelentette. Másrészt:

„A megyei két járásokban az elszegényedett nép száma kisebb lévén, ideiglenes kórházak felállítását csak rendkívüli esetekben tartjuk szükségesnek, tudva lévén előttünk az, hogy a földműves polgártársaink előítéletüknél fogva csak tulajdon lakjaikban kívánván orvosolva lenni, csak kiváltkép küldenék betegeiket kórházunkba. – Azért a kórház állítása helyett inkább az orvosi személyzet szaporítását látjuk szükségesnek. És valóban a Cholera járványának még híre sem lévén, a megye közönsége már az orvosi állomások szaporítását kívánja.”¹⁰

Talán nem erőltetett a mai párhuzam: a törzslakosság inkább az „alapellátásban” bízott, míg a hajléktalanok részére az intézeti elhelyezést szorgalmazták.

Kamenszky István főorvos egy kétoldalas házi orvoslási ajánlást készített, de járvány híján nem került kinyomtatásra. Kis komplikáció, létezéséről érdemes tudni, de ismertetésétől most eltekintünk. Személye annál érdekesebb. Első volt, aki az Akadémia megalapításának évében magyar nyelven jelentette meg orvosi értekezését,¹¹ ez egyben az első „környezetvédelmi” disszertáció is. Bárki meggyőződhet róla a nemrég kiadott Dörnyei-féle kitérő összefoglalóból.

Halálának évét viszont sem ő, sem a Szinnyei-féle biográfia nem ismeri. Az esztergomi Majer-féle gyűjteményben szerencsére még a kinyomtatott halotti jelentése is megtalálható. Elhunyt 1849. november 18-án, „mellvízkórság következtében”. A partecéduván feltüntetett kórisme a magyarázat rá, miért nem vett aktívabban részt az eseményekben. A hydrothorax akár cardialis, akár pleuralis eredetű volt, erősen akadályozhatta a munkában. A primási város egyébként nem szenvedett orvoshiányt, élükön a botanikusnak szintén jól ismert Feichtinger Sándorral.

Az ‘Orvosi Tár’ 1848. II. 18. számában jelentette Bugát Pál szerkesztő, hogy „A cholera megérkezett Buda-Pesten” (így!). A közlés lakonikus hangvételű. Első tétéle:

„Vidám élet, azért ne féltsd nagyon életedet: most úgy is háborús idők vannak. Ha békében 100 forintot ért, most ötért is od’adhatod.”

Szokatlan érvelés egy orvostól, de Bugát tollából nem volt meglepetés az ilyesmi.

⁹ Kamenszky István – Feichtinger Sándor: Orvosi jelentés. Kézirat. Megyei Levéltár, Esztergom. 1848. máj. 28.

¹⁰ Kamenszky István – Feichtinger Sándor: Orvosi jelentés. Kézirat. Megyei Levéltár, Esztergom. 1848. máj. 28.

¹¹ Kamenszky István: Orvosi értekezés a magyarországi levegő egészséges létéről. Pest, 1825. Trattner.

Klauzál minisztériuma 1848. október 31-én újabb körlevelet bocsátott ki, ezúttal a Honvédelmi Bizottmány meghagyásából. Az 'Orvosi Tár'-ban ezzel sem találkozunk. Közben Pólya Józsefet kinevezték az Országos Choleraügyi Választmány elnökének. Profilaktikus, praktikus 10 pontját Bugát lapja nyomán Gortvay is közli. Klinikai szempontból igen szakszerű összefoglaló, bár az utolsó bekezdésben a kór contagiosus voltát ő is tagadja. Sauer Ignác tanár és Pólya József főorvos kolera elleni utasításait Kossuth Hírlapja, s annak alapján Sass István doktor, Petőfi Sándor egykori padtársa és barátja szintén ismerteti.

Bár Flór főorvos felhívta a megyei főorvosok figyelmét arra, hogy a megbetegedési, illetve elhalálozási adatokat idejében küldjék be a kijelölt minisztérium egészségügyi osztályára, a sürgetésekben arra lehet következtetni, hogy a kettéválasztás zavart okozott. Legalábbis az eddig nem közölt levéltári adatok ezt sejtetik.

Még annyit: a kalligrafikusan készített központi leiratokban Klauzál minisztériumának neve nem kereskedelmi, hanem „kereskedési”. Aligha elírás ez, mert 'Orvosi Tár' közleményeinek fogalmazási helyét szintén így jelölik.

A szakfolyóirat a szabadságharc második évében megszűnt, az 1849-es kolera-dokumentumok után pedig tovább érdemes kutatnunk a levéltárakban.